

Befolkningsituationen i Europa

Poul Christian Matthiessen

Statistisk Institut, Københavns Universitet

SUMMARY: The demographic situation in Europe has changed radically during the last two decades. Although the mortality level has followed the previous trend with a steady rise in the average expectation of life at birth, dramatic changes have occurred in other demographic variables such as fertility, reproduction, marriages and divorces. The changes may be considered as a symptom of a very profound social and cultural change in Europe. The new demographic situation has far reaching social and economic implications.

I denne artikel vil der blive givet en beskrivelse og analyse af den europæiske befolkningsudvikling efter 1960. Gennem de to sidste tiår er der foregået stærke ændringer i de demografiske faktorer i Europa (Council of Europe, 1983). Disse ændringer har haft — og vil få væsentlig indflydelse på den økonomiske og sociale situation. Der vil derfor også blive lagt vægt på at fremdrage de demografiske konsekvenser, som efterhånden vil markere sig i de kommende tiår. På grund af ændrede abortlove og gennemførelsen af ret omfattende familiepolitiske foranstaltninger har befolkningsudviklingen i de østeuropæiske lande været noget anderledes end i det øvrige Europa, hvorfor disse lande ikke vil blive omtalt.

De demografiske faktorer

Som det fremgår af tabel 1 varierede det gennemsnitlige antal levendefødte børn pr. kvinde i 1965 stort set mellem $2\frac{1}{2}$ og 3. Kun Irland og Island udviste et væsentligt højere børnetal. Stigningen i fertilitetsniveauet fra 1960 til 1965 hang sammen med en fremrykning af fødslerne, idet gennemsnitsalderen for førstegangsfødende kvinder faldt i samme periode (tabel 2).

Grundlaget for den europæiske fertilitetssituation i begyndelsen af 1960'erne blev i virkeligheden skabt med familieplanlægningens gennembrud i slutningen af det 19. århundrede (Westoff, 1983). Resultatet heraf blev stort set en halvering af fertilitetsniveauet i mange lande inden udbruddet af den anden verdenskrig (*den historiske fertilitetsnedgang*). Realisationen af denne fertilitetsnedgang må ses som en reaktion på de ændrede økonomiske og sociale levevilkår, der fremkom i forbindelse med industrialiserings- og urbaniseringsprocessen i Europa. Ændringerne medførte, at i

Befolkningsituationen i Europa

Poul Christian Matthiessen

Statistisk Institut, Københavns Universitet

SUMMARY: The demographic situation in Europe has changed radically during the last two decades. Although the mortality level has followed the previous trend with a steady rise in the average expectation of life at birth, dramatic changes have occurred in other demographic variables such as fertility, reproduction, marriages and divorces. The changes may be considered as a symptom of a very profound social and cultural change in Europe. The new demographic situation has far reaching social and economic implications.

I denne artikel vil der blive givet en beskrivelse og analyse af den europæiske befolkningsudvikling efter 1960. Gennem de to sidste tiår er der foregået stærke ændringer i de demografiske faktorer i Europa (Council of Europe, 1983). Disse ændringer har haft — og vil få væsentlig indflydelse på den økonomiske og sociale situation. Der vil derfor også blive lagt vægt på at fremdrage de demografiske konsekvenser, som efterhånden vil markere sig i de kommende tiår. På grund af ændrede abortlove og gennemførelsen af ret omfattende familiepolitiske foranstaltninger har befolkningsudviklingen i de østeuropæiske lande været noget anderledes end i det øvrige Europa, hvorfor disse lande ikke vil blive omtalt.

De demografiske faktorer

Som det fremgår af tabel 1 varierede det gennemsnitlige antal levendefødte børn pr. kvinde i 1965 stort set mellem $2\frac{1}{2}$ og 3. Kun Irland og Island udviste et væsentligt højere børnetal. Stigningen i fertilitetsniveauet fra 1960 til 1965 hang sammen med en fremrykning af fødslerne, idet gennemsnitsalderen for førstegangsfødende kvinder faldt i samme periode (tabel 2).

Grundlaget for den europæiske fertilitetssituation i begyndelsen af 1960'erne blev i virkeligheden skabt med familieplanlægningens gennembrud i slutningen af det 19. århundrede (Westoff, 1983). Resultatet heraf blev stort set en halvering af fertilitetsniveauet i mange lande inden udbruddet af den anden verdenskrig (*den historiske fertilitetsnedgang*). Realisationen af denne fertilitetsnedgang må ses som en reaktion på de ændrede økonomiske og sociale levevilkår, der fremkom i forbindelse med industrialiserings- og urbaniseringsprocessen i Europa. Ændringerne medførte, at i

Tabel 1. Den samlede fertilitet^(a) i Europa (excl. Østeuropa) efter 1960.

Land	1960	1965	1970	1975	1980	1981	1982	Ændring 1965 til 1981 ^(c) (pct.)
NORDEUROPA:								
Danmark	2,54	2,61	1,95	1,92	1,55	1,44	1,43	-45
Finland	2,65	2,41	1,83	1,69	1,64	1,65	...	-32
Irland	3,75	4,03	3,87	3,40	3,23 ^(b)	...	...	-20
Island	4,17	3,71	2,81	2,65	2,48	2,33	...	-37
Norge	2,83	2,93	2,51	1,99	1,72	1,70	1,71	-42
Storbritannien	2,69	2,86	2,44	1,82	1,92	1,87	...	-35
Sverige	2,17	2,41	1,94	1,78	1,68	1,63	1,62	-32
VESTEUROPA:								
Belgien	2,52	2,59	2,24	1,74	1,68	1,66	...	-36
Frankrig	2,73	2,84	2,47	1,93	1,96	1,97	1,95	-31
Holland	3,12	3,04	2,57	1,66	1,60	1,56	1,49	-49
Luxembourg	2,28	2,34	1,97	1,63	1,51	1,59	...	-32
Schweiz	2,44	2,61	2,10	1,61	1,55	1,54	1,55	-41
Vesttyskland	2,37	2,51	2,02	1,45	1,44	1,44	...	-43
Østrig	2,69	2,68	2,30	1,84	1,68	1,71	1,70	-36
SYDEUROPA:								
Grækenland	2,28	2,30	2,34	2,37	2,23	2,10	...	-9
Italien	2,41	2,67	2,43	2,19	1,66	1,56	...	-42
Malta	...	...	...	...	...	2,0	2,1	
Portugal	3,07	3,07	2,75	2,58	2,17 ^(b)	...	...	-29
Spanien	2,78	2,90	2,83	2,80	2,16	1,99	...	-31

Noter: (a) Det antal levendefødte børn, som én kvinde ville sætte i verden i løbet af de frugtbare aldre (15-49 år), hvis hun i hver aldersklasse fødte netop så mange børn, som angivet ved årets fertilitetsniveau. (b) 1979. (c) eller nærmeste foregående år.

Kilde: Diverse årgange af *Recent Demographic Developments in the Member States of the Council of Europe*, *Demographic Yearbook* og *Yearbook of Nordic Statistics*.

mange familier fik faderen sin arbejdsplads uden for hjemmet. Det betød, at børnene ikke så let som tidligere kunne deltage i arbejdsprocessen og dermed yde et økonomisk bidrag til familiens indtjening. Hertil kom, at man i sidste halvdel af det 19. århundrede gennemførte en række love, som forbød eller begrænsede anvendelsen af børn som arbejdskraft i industrien. Udvidelsen af befolkningens uddannelse betød, at der gik længe tid, inden børnene kunne forsørge sig selv. Også den stigende betydning af et højt uddannelsesniveau måtte tilsige børnebegrænsning for bedre at kunne give de færre børn en tilstrækkelig uddannelse. Med udbygningen af alderdomsforsorgen svandt efterhånden motivet til at sikre sig så mange børn, at disse kunne forsørge forældrene i alderdommen. Endelig kan nævnes det stærke fald i børnedødeligheden, som medførte, at et færre antal levendefødte var nødvendigt for at opnå en given familiestørrelse.

Tabel 2. Gennemsnitlig alder (år) for førstegangsfødende kvinder i Europa (excl. Østeuropa) efter 1960.

Land	1960	1965	1970	1975	1980	1981	1982
NORDEUROPA:							
Danmark	23,1	22,7	23,7	24,0	24,6	24,8	...
Finland	...	...	...	...	...	...	...
Irland	27,5	26,5	25,8	25,2	24,9 ^(b)	...	...
Island	...	26,9	26,0	25,7	26,2	...	...
Norge ^(a)	25,4	23,7	23,6	24,2	25,2	25,4	...
Storbritannien ^(a)	24,8	24,1	23,8	24,6	25,0	25,1	...
Sverige	...	...	...	24,5	26,0	26,1	...
VESTEUROPA:							
Belgien	25,1	24,4	24,0	24,1	24,4 ^(c)	...	...
Frankrig	...	...	...	...	...	...	...
Holland	25,6	24,7	24,2	25,0	25,6	25,7	25,8
Luxembourg	...	...	...	...	...	...	...
Schweiz ^(a)	26,0	25,3	25,1	25,7	26,4	26,4	...
Vesttyskland ^(a)	...	24,9	24,3	24,8	24,9	25,2	25,3
Østrig ^(a)	24,8	24,1	23,8	24,0	24,3	24,3	...
SYDEUROPA:							
Grækenland ^(a)	25,6	25,4	24,0	23,6	23,3	...	...
Italien ^(a)	26,0	25,4	25,0	24,7	24,9 ^(b)	...	...
Malta	...	...	...	...	...	...	...
Portugal	25,1	25,0	24,4	24,0	23,6 ^(b)	...	...
Spanien	...	...	...	...	...	...	...

Noter: a) Omfatter kun gifte kvinder. (b) 1979. (c) 1977.

Kilde: Diverse årgange af *Recent Demographic Developments in the Member States of the Council of Europe*.

Før påbegyndelsen af den historiske fertilitetsnedgang blev bevidst fertilitetskontrol stort set ikke praktiseret i Europa. Den historiske fertilitetsnedgang indebar derfor også, at et nyt adfærdsområde blev gjort til genstand for menneskelig kontrol.

Efter 1965 er der imidlertid indtrådt et nyt fertilitetsfald, som har gjort sig gældende i alle europæiske lande uden for Østeuropa (Calot og Blayo, 1982). Nedgangen i løbet af perioden fra 1965 til 1981 har været meget betydelig for de fleste landes vedkommende i både Nordeuropa, Vesteuropa og Sydeuropa. I næsten samtlige lande har faldet udgjort over 30 pct., og i Danmark, Norge, Holland, Schweiz, Vesttyskland og Italien er det gennemsnitlige børnetal faldet med mere end 40 procent i løbet af kun 15 år. Kun for Irlands og Grækenlands vedkommende er reduktionen på 20 pct. eller derunder. I dag er det gennemsnitlige antal levendefødte pr. kvinde mindre end to i samtlige lande, bortset fra Irland og Island i Nordeuropa og Grækenland, Malta og Portugal i Sydeuropa.

Tabel 3. Antal levendefødte udenfor for ægteskab i pct. af samtlige levendefødte i Europa (excl. Østeuropa) efter 1960.

Land	1960	1965	1970	1975	1980	1981	1982
NORDEUROPA:							
Danmark	7,8	9,5	11,0	21,7	33,2	35,7	38,3
Finland	4,0	4,6	5,8	10,1	13,1	13,3	...
Irland	1,6	2,2	2,7	3,7	5,0	5,4	...
Island	25,3	26,9	30,3	33,2	39,7	41,2	...
Norge	3,7	4,6	6,9	10,3	14,5	16,1	17,6
Storbritannien	12,1	15,5	17,3	16,5	18,6	19,8	...
Sverige	11,3	13,8	18,4	32,3	39,7	41,2	...
VESTEUROPA:							
Belgien	2,1	2,4	2,8	3,1	3,4 ^(a)	...	...
Frankrig	6,1	5,9	6,8	8,5	11,4	12,7	...
Holland	1,4	1,8	2,1	2,1	4,1	4,8	5,9
Luxembourg	3,2	3,7	4,0	4,2	6,0	7,1	6,2
Schweiz	3,8	3,9	3,8	3,7	4,7	5,2	5,5
Vesttyskland	6,3	4,7	5,5	6,1	7,6	7,9	...
Østrig	13,0	11,2	12,8	13,5	17,8	19,4	21,6
SYDEUROPA:							
Grækenland	1,2	1,1	1,1	1,3	1,5	1,6	...
Italien	2,4	2,0	2,2	2,6	3,9 ^(b)	...	...
Malta	...	...	...	...	...	...	...
Portugal	...	...	...	...	...	...	...
Spanien	15,3	11,3	9,0	13,6	16,7 ^(b)	...	...

Noter: (a) 1978, (b) 1979.

Kilde: Diverse årgange af *Recent Demographic Developments in the Member States of the Council of Europe*, *Yearbook of Nordic statistics* og *Statistical Yearbook of Finland*.

Den europæiske fertilitetsnedgang efter midten af 1960'erne er i særlig grad blevet realiseret gennem en reduktion af antallet af levendefødte med højere fødselsnummer. I begyndelsen af 1960'erne udgjorde andelen af levendefødte med fødselsnummer tre og derover mere end 30 pct. af samtlige levendefødte i de fleste lande. I lande med et højt fertilitetsniveau — som f.eks. Irland og Portugal — var procenten omkring 50. I dag er denne andel kun omkring 20 pct. i den altovervejende del af landene.

Udsættelsen af tidspunktet for den første fødsel er et andet markant træk i ændringen af fertilitetsmønsteret (tabel 2). Ser vi bort fra Irland og Island, har landene i Nordeuropa oplevet en stigning i den gennemsnitlige alder for førstegangsfødende kvinder på mellem 1 og 2 år, således at denne alder nu er nået op på 25 til 26 år. En udsættelse af samme størrelsesorden finder vi i de lande i Vesteuropa, for hvilke der foreligger statistiske oplysninger. I Sydeuropa kan der kun spores en svag stigning i Italien. Der er således

Tabel 4. Antal vielser pr. 1.000 indbyggere i Europa (excl. Østeuropa) efter 1960.

Land	1960	1965	1970	1975	1980	1981	1982
NORDEUROPA:							
Danmark	7,8	8,8	7,4	6,3	5,2	5,0	4,8
Finland	7,4	7,9	8,8	6,7	6,1	6,3	...
Irland	5,5	5,9	7,1	6,7	6,4	6,0	...
Island	7,4	8,1	7,8	7,7	5,7	5,9	...
Norge	6,6	6,5	7,6	6,5	5,4	5,4	5,4
Storbritannien	7,5	7,8	8,5	7,7	7,5	7,1	...
Sverige	6,7	7,8	5,4	5,4	4,5	4,6	4,4
VESTEUROPA:							
Belgien	7,1	7,0	7,6	7,3	6,7	...	...
Frankrig	7,0	7,1	7,8	7,3	6,2	5,8	5,8
Holland	7,8	8,8	9,5	7,3	6,4	6,0	5,8
Luxembourg	7,1	6,6	6,4	6,8	5,9	5,5	5,7
Schweiz	7,8	7,6	7,5	5,5	5,6	5,6	5,7
Vesttyskland	9,4	8,3	7,3	6,3	5,9	5,8	5,9
Østrig	8,3	7,8	7,1	6,2	6,2	6,3	6,3
SYDEUROPA:							
Grækenland	7,0	9,4	7,7	8,4	6,5	7,3	7,4
Italien	7,6	7,6	7,3	6,7	5,7	5,5	5,5
Malta	5,9	6,2	7,3	9,3	8,7	9,0	8,7
Portugal	7,8	8,3	9,0	10,9	7,3	8,4	...
Spanien	7,7	7,1	7,3	7,6	5,7	5,3	5,0

Kilde: Se tabel 3.

kun sket en fremrykning af fødslerne i de lande som havde et højt fertilitetsniveau i 1965 (Irland, Island og Portugal), eller som kun har oplevet et svagt fald (Grækenland). Stigningen i den gennemsnitlige alder for førstegangsfødende kvinder betegner et klart brud med udviklingen under den historiske fertilitetsnedgang, som var karakteriseret af et meget betydeligt fald i denne alder.

Andelen af børn født udenfor ægteskab varierer meget betydeligt mellem de europæiske lande (tabel 3). Medens andelen i 1960 i enkelte lande udgjorde mindre end 2 pct., var den så høj som 25 pct. på Island. Men uanset de store niveauforskelle har så godt som alle lande oplevet en uafbrudt stigning i denne andel gennem de sidste 20 år. Stigningen har særligt gjort sig gældende i Nordeuropa, hvor andelen — bortset fra Irland — idag varierer fra 13 pct. i Finland til 41 pct. i Sverige og på Island.

Den forøgede andel af levendefødte udenfor ægteskab skal ses i sammenhæng med de stærke ændringer, som er foregået i samme periode m.h.t. legal ægteskabsindgåelse og opløsning (tabel 4 og 5). Efter at en række lande oplevede en stigning i antallet af viede pr. 1.000 indbyggere i 1960'erne, er der siden da sket et kraftigt fald i så godt som alle

Tabel 5. Antal skilsmisser pr. 1.000 indbyggere i Europa (excl. Østeuropa) efter 1960.

Land	1960	1965	1970	1975	1980	1981	1982
NORDEUROPA:							
Danmark	1,5	1,4	1,9	2,6	2,7	2,8	2,9
Finland	0,8	1,0	1,3	2,0	2,0	2,0	...
Irland	...	...	...	...	...	...	...
Island	0,7	0,9	1,2	1,8	1,9	2,0	...
Norge	0,7	0,7	0,9	1,4	1,6	1,7	1,7
Storbritannien	0,5	0,7	1,1	2,3	2,9	2,8	...
Sverige	1,2	1,2	1,6	3,1	2,4	2,4	2,5
VESTEUROPA:							
Belgien	0,5	0,6	0,7	1,1	1,5	...	...
Frankrig	0,7	0,7	0,8	1,2	1,7	...	...
Holland	0,5	0,5	0,8	1,5	1,8	2,0	2,1
Luxembourg	0,5	0,4	0,6	0,6	1,6	1,4	1,7
Schweiz	0,9	0,8	1,0	1,4	1,7	1,7	1,8
Vesttyskland	0,9	1,0	1,3	1,7	1,6	1,8	...
Østrig	1,1	1,2	1,4	1,4	1,8	1,8	1,9
SYDEUROPA:							
Grækenland	0,3	0,4	0,4	0,4	0,7	0,6	...
Italien	...	...	...	0,2	0,2	0,2	0,2
Malta	...	...	...	...	...	...	...
Portugal	0,1	0,1	0,1	0,2	0,6	0,7	...
Spanien	...	...	...	...	...	...	...

Kilde: Se tabel 3.

landene — et fald som ofte udgør mellem 20 og 30 pct., samt for nogle lande omkring 40 pct. Særligt i Danmark og Sverige er omfanget af legal ægteskabsindgåelse aftaget stærkt. Samme ensartethed gør sig også gældende m.h.t. udviklingen i legal ægteskabsopløsning. I praktisk taget samtlige lande er der sket en markant forøgelse af antallet af skilsmisser pr. 1.000 indbyggere. I dag er skilsmisseomfanget højest i Nordeuropa og lavest i Sydeuropa. Disse tal kan dog ikke tages som et udtryk for en tilsvarende forskel i adfærd, idet tallene for Sydeuropa er påvirket af den vanskeligere adgang til skilsmisse i disse lande.

I denne periode med et faldende omfang af legal ægteskabsindgåelse og øget legal ægteskabsopløsning, er det legale ægteskab i stigende grad blevet erstattet af samliv uden vielsesattest. Dette fænomens udbredelse er som helhed dårlig belyst, men de tilgængelige oplysninger viser, at fænomenet findes i så godt som alle europæiske lande, idet udbredelsen er særlig udtalt i Danmark og Sverige. Den øgede andel af levendefødte udenfor ægteskab er også et klart vidnesbyrd om den betydelige forekomst af samliv uden vielsesattest.

Tabel 6. *Middellevetiden for 0-årige mænd og kvinder (år) i Europa (excl. Østeuropa) omkring 1960, 1970 og 1980.*

Land	Mænd			Kvinder		
	1960	1970	1980	1960	1970	1980
NORDEUROPA:						
Danmark	70,4	70,7	71,1	73,8	75,9	77,2
Finland	65,2	66,3	69,2	72,1	74,4	77,6
Irland	68,1	68,8	...	72,3	73,5	...
Island	70,7	70,7	73,7	75,0	76,3	79,7
Norge	71,3	71,2	72,5	75,6	77,4	79,2
Storbritannien	67,9	68,7	70,0	73,7	75,0	76,2
Sverige	71,2	72,0	73,1	75,7	77,0	79,1
VESTEUROPA:						
Belgien	67,7	67,8	...	73,5	74,2	...
Frankrig	67,4	68,3	70,8	74,1	75,8	78,9
Holland	71,1	70,8	72,7	75,9	76,8	79,3
Luxembourg	...	67,0	68,0	...	73,9	75,1
Schweiz	68,7	70,2	72,4	74,1	76,2	79,0
Vesttyskland	66,9	67,4	69,9	72,4	73,8	76,6
Østrig	65,6	66,6	69,3	72,0	73,7	76,4
SYDEUROPA:						
Grækenland	67,5	72,0	...	70,7	76,1	...
Italien	66,9	69,0	69,7	72,1	75,0	75,6
Malta	67,0	68,2	69,1	70,7	72,7	74,0
Portugal	60,7	63,7	67,4	66,4	70,3	74,7
Spanien	67,3	69,7	70,4	71,9	75,0	76,2

Kilde: Council of Europe, 1981. *New Trends in European Mortality*. Strasbourg.

Council of Europe, 1983. *Recent Demographic Developments in the Member States of the Council of Europe*. Strasbourg (under udgivelse).

I modsætning til de markante ændringer i udviklingstendensen for fødsler, vielser og skilsmisser siden 1960'erne, har udviklingen i dødelighedsniveauet fulgt den hidtidige tendens henimod en stadig højere gennemsnitlig levealder for 0-årige (tabel 6). Omkring 1960 lå middellevetiden for 0-årige mænd mellem 65 og 71 år i alle landene, på nær Portugal hvis middellevetid kun var 61 år. Middellevetiden for kvinder oversteg normalt mændenes med 4 til 5 år, idet den varierede mellem 71 og 76 år — igen bortset fra Portugal, hvis middellevetid for kvinder kun var 66 år. Gennem de sidste 20 år er middellevetiden steget for både mænd og kvinder. Stigningen har været mest udtalt for kvinderne, for hvem forøgelsen udgør ca. 4 år, mod omkring 3 år for mændene. I dag er middellevetiden for kvinder i de fleste lande over 75 år, og i nogle få lande som f.eks. Island, Norge, Sverige, Holland og Schweiz er den 79 år og derover.

Tabel 7. Spædbørnsdødeligheden^(a) i Europa (excl. Østeuropa) efter 1960.

Land	1960	1965	1970	1975	1980	1981	1982
NORDEUROPA:							
Danmark	21,5	18,7	14,2	10,4	8,4	7,9	...
Finland	21,0	17,6	13,2	10,5	7,6	6,5	...
Irland	29,3	25,3	19,5	17,5	11,2	10,6	...
Island	13,6	15,1	13,3	12,5	7,8	6,0	...
Norge	18,9	16,8	12,7	11,1	8,1	7,5	8,0
Storbritannien	22,5	19,6	18,5	16,0	12,1	11,1	...
Sverige	16,6	13,3	11,0	8,6	6,9	6,8	...
VESTEUROPA:							
Belgien	31,2	23,7	21,1	16,1	12,1	11,4	...
Frankrig	27,4	21,9	18,2	13,6	10,1	9,7	9,5
Holland	17,9	14,4	12,7	10,6	8,6	8,3	8,2
Luxembourg	31,4	24,1	24,7	14,9	11,5	13,8	12,1
Schweiz	21,1	17,8	15,1	10,7	9,1	7,6	7,7
Vesttyskland	33,8	23,8	23,4	19,7	12,7	11,6	...
Østrig	37,5	28,3	25,9	20,5	14,3	12,7	12,8
SYDEUROPA:							
Grækenland	40,1	34,3	29,6	24,0	18,0	15,6	...
Italien	43,9	36,0	29,6	21,2	14,3	14,1	...
Malta	38,3	34,8	27,8	17,5	15,2	11,0	14,9
Portugal	77,9	64,9	55,5	38,9	26,0 ^(b)	...	...
Spanien	43,8	37,5	28,1	18,8	11,1	10,3	...

Noter: (a) Antal døde under et år pr. 1.000 levendefødte. (b) 1979.

Kilde: Diverse årgange af *Recent Demographic Developments in the Member States of the Council of Europe* og *Yearbook of Nordic Statistics*.

Spædbørnsdødeligheden — dvs. antallet af døde under ét år i forhold til antallet af levendefødte — kan også betragtes som en vigtig indikator m.h.t. sundhedstilstanden i de europæiske lande. I 1960 varierede den mellem 1,5 og godt 4 pct. — bortset fra Portugal, hvor spædbørnsdødeligheden var næsten 8 pct. (tabel 7). I dag er spædbørnsdødeligheden under 1 pct. i over halvdelen af landene i Nord- og Vesteuropa, og kun i Grækenland og Portugal er den over 1½ pct.

De sociale faktorer

Bag udviklingen i de demografiske faktorer siden 1960'erne ligger omfattende sociale forandringer i de europæiske lande. Den mest betydningsfulde blandt disse er utvivlsomt, at ideen om lighed mellem kønnene på de økonomiske og sociale områder — som

allerede var fremme i forrige århundrede — i dag er blevet det reelle udgangspunkt for forholdet mellem manden og kvinden. Et af symptomerne herpå har været den kraftige stigning i erhvervsdeltagelsen blandt gifte kvinder i Europa. Endvidere er kvindernes uddannelsesniveau øget betydeligt. Disse forandringer har gjort det hensigtsmæssigt for den europæiske familie at reducere børnetallet, således at antallet af børn ikke bliver så stort, at det kommer i konflikt med de forventninger m.h.t. uddannelse og erhvervsdeltagelse, som nu næres af begge forældre. Der er således tale om normændringer af fundamental karakter. At nedgangen begyndte adskillige år før oliekrisen i 1973 og ikke synes at have sammenhæng med nedgangskonjunktorens omfang i de enkelte lande, understreger det samme.

Under den historiske fertilitetsnedgang blev familieplanlægning stort set mødt med fjendtlighed eller passivitet af statsmagten i de europæiske lande, når det gjaldt om at give befolkningen oplysning om og adgang til præventionsmidler. Det bidrog til, at den historiske fertilitetsnedgang i væsentlig grad blev praktiseret ved hjælp af primitive metoder, som f.eks. afbrudt samleje, ligesom illegale aborter også er blevet anvendt. Det medførte en del uønskede fødsler og dermed en langsommere fertilitetsreduktion.

I forbindelse med realiseringen af fertilitetsnedgangen siden 1960'erne har der imidlertid stået anderledes sikre og bekvemme præventionsmidler til rådighed for den europæiske familie (P-pillen og plasticspiralen). Endvidere er der sket en ændring af holdningen til familieplanlægning i de europæiske lande. Det er ikke alene sket i lande, som traditionelt har haft en ret velvillig indstilling til familieplanlægning (Nordeuropa, excl. Irland), men også i f.eks. katolske lande i Vest- og Sydeuropa. I adskillige lande har man enten afskaffet ældre love, som skulle hindre adgang til prævention og abort, eller også har man set gennem fingre med overtrædelse af lovene. Fri eller meget vid adgang til legal abort er i dag gennemført i f.eks. Danmark, Norge, Sverige, Finland, Storbritannien, Vesttyskland, Frankrig og Italien. I Danmark, Sverige og Italien udgør det årlige antal legale aborter over en trediedel af antallet af levendefødte.

Ved hjælp af de effektive familieplanlægningsmetoder kan de enkelte familier hindre fødsel af tidligere uplanlagte børn, dvs. børn som enten slet ikke var planlagte eller i hvert fald ikke så tidligt. Der vil i første omgang både ske en varig reduktion og en udsættelse af fødsler. Men i en række tilfælde vil udsættelsen af en fødsel medføre et varigt bortfald heraf, fordi forældrene efterhånden bliver svagere motiveret for flere børn på grund af en stadig fastere tilknytning til aktiviteter udenfor hjemmet. Den rent tekniske præventionssituation har også kunnet virke dæmpende på fødslernes antal. Med de konventielle metoder (kondom og pessar) skal der præsteres en aktiv præventionsadfærd for at undgå at få børn. Med P-pillen og spiralen skal man ændre en tilvant præventionsadfærd for at få børn. Disse ændringer i familieplanlægningssituationen har i

høj grad bidraget til, at man har kunnet realisere en så markant fertilitetsnedgang i løbet af kun ca. 15 år.

Kvindens nye uddannelses- og erhvervsmæssige situation samt adgangen til effektive familieplanlægningsmetoder har også udgjort baggrunden for det faldende vielsesomfang, stigningen i skilsmisseomfanget og forekomsten af samliv uden vielsesattest. Evnen til egen indtjening har gjort det legale ægteskab mindre nødvendigt for kvinden som sikkerhed for forsørgelsen af hende selv og eventuelle børn. Derfor er det legale ægteskab som nævnt i betydelig udstrækning blevet afløst af samliv uden vielsesattest. Hertil kommer, at perfektioneringen af familieplanlægningsteknikken har skabt mulighed for et samliv uden uønskede fødsler. Stigningen i alderen for førstegangsfødende kvinder er også blevet mulig gjort i kraft af denne perfektionering. Det gælder så meget mere, som alderen for påbegyndelsen af samliv utvivlsomt er faldet (Danmarks Statistik, 1978), idet samliv uden vielsesattest ofte gennemføres i en periode inden etableringen af det legale ægteskab. Den stigning i vielsesalderen, som kan observeres i adskillige europæiske lande, skal da også ses i lyset heraf.

Kvindens øgede muligheder for økonomisk og socialt at realisere en tilværelse uden for ægteskabet må i sig selv fremme tilbøjeligheden til opløsning af ægteskaber, som ikke har været i stand til at indfri parternes forventninger. Endvidere giver den ændrede rollefordeling i familien utvivlsomt anledning til konflikter, som kan medføre en opløsning af ægteskabet. Endelig har den gifte kvindes ændrede rolle i erhvervsmæssig henseende medført flere kontakter og dermed større muligheder for etablering af nye parforhold.

Da kvindens ændrede sociale stilling og effektiviseringen af familieplanlægningsteknikken er fænomener, som er kommet for at blive i Europa, skal man næppe forvente en snarlig tilbagevenden til fertilitets-, vielses- og skilsmisniveauet i første halvdel af 1960'erne.

Befolkningstilvækst og aldersfordeling

Fertilitetsnedgangen har naturligvis medført et markant fald i fødselsoverskuddet, dvs. forskellen mellem antallet af levendefødte og døde i forhold til indbyggertallet (tabel 8). Bortset fra Irland, Island og Holland varierede fødselsoverskuddet i Nord- og Vesteuropa i første halvdel af 1960'erne mellem ½ og 1 pct. Takket været indvandringen var den faktiske befolkningstilvækst noget større. På grund af et højere fertilitetsniveau lå fødselsoverskuddet i Sydeuropa — bortset fra Italien — mellem 1 og 1 ½ pct., idet den faktiske tilvækst dog var lavere på grund af udvandring. I dag er fødselsoverskuddet under ½ pct. i de fleste lande. I Danmark og Vesttyskland er der fødselsunderskud, og i adskillige lande er der næsten balance mellem antallet af levendefødte og dø-

de (Storbritanien, Sverige, Luxembourg, Østrig og Italien). Medens Danmark også havde en reel befolkningstilbagegang i 1982, udviste Vesttyskland en svag befolkningstilvækst på grund af et indvandringsoverskud, som mere end opvejede fødselsunderskuddet. Da Italiens udvandringsoverskud var større end fødselsoverskuddet, var der befolkningstilbagegang i dette land. Skulle det europæiske fertilitetsniveau fremover forblive lige så lavt som nu, vil flere og flere lande få fødselsunderskud, som tilmed vil være stigende. Hvis en befolkning skal kunne opretholde sin størrelse i det lange løb, er det nødvendigt, at hver kvinde i gennemsnit erstatter sig selv ved at føde en pige. Det kan imidlertid kun opnås med 2,1 levendefødte pr. kvinde, da lidt over halvdelen af alle nyfødte er drenge, og en mindre del af kvinderne dør, inden de når at føde børn. Som det fremgik af tabel 1, er det nuværende antal levendefødte pr. kvinde mindre end 2,1 i samtlige lande bortset fra Irland og Island i Nordeuropa og Grækenland, Malta og Portugal i Sydeuropa. Opretholdelsen af det nuværende fertilitetsniveau vil således medføre en befolkningstilbagegang på langt sigt. Da dødelighedstabet blandt europæiske kvinder indtil 50-års alderen idag er meget beskedent, kan fuld reproduktion kun opnås ved en forøgelse af det gennemsnitlige antal levendefødte pr. kvinde. Det betyder, at fertiliteten skal øges med 25-50 pct. i mere end halvdelen af landene i Nord- og Vesteuropa for at sikre fuld reproduktion. Når de europæiske lande har haft et fødselsoverskud gennem 1970'erne, skyldes det, at der i denne periode var et stort antal kvinder i de frugtbare aldre mellem 15 og 50 år. De hidrørte nemlig fra de store fødselsårgange, som kom til verden inden midten af 1960'erne. Først når de efterfølgende små fødselsårgange begynder at rykke ind i de frugtbare aldre, vil de lave børnetal pr. kvinde rigtigt gøre sig gældende og efterhånden give et fødselsunderskud, som vil være stigende fra år til år. En opretholdelse af det nuværende danske fertilitets- og dødelighedsniveau vil således på langt sigt medføre en årlig befolkningsreduktion på 1,4 pct.

Allerede i 1960 var befolkningen i næsten alle europæiske lande i demografisk forstand *gamle* befolkninger. Det betyder, at de havde en beskedent andel af børn og unge (0-14 år) og en stor andel af ældre (65 år og derover) sammenlignet med situationen i begyndelsen af indeværende århundrede. I 1960 var andelen af 0-14 årige under 30 pct. i alle landene undtagen Finland, Irland, Island, Holland og Malta (tabel 9). Den større andel i disse lande skyldtes deres højere fertilitetsniveau. Ser vi bort fra disse lande og Sydeuropa, var andelen af ældre på 10 pct. eller derover. Fra 1960 til 1980 skete der en betydelig aldring af den europæiske befolkning, idet andelen af børn og unge faldt, og andelen af ældre steg. Bortset fra Irland, Island, Portugal og Spanien udgør andelen af 0-14 årige under 25 pct., medens andelen af 65-årige i samtlige lande nu overstiger 10 pct., og i nogle lande udgør 15 pct. og derover. Den faldende andel af børn og unge skyldes, at denne aldersklasse i dag er rekrutteret fra de små fødselsårgange, som er kommet til verden efter fertilitetsnedgangen satte ind. De 65-årige og derover hidrører

Tabel 8. Fødselsoverskuddet (pr. 1.000 indbyggere) i Europa (excl. Østeuropa) efter 1960.

Land	1960	1965	1970	1975	1980	1981	1982
NORDEUROPA:							
Danmark	7,1	8,0	4,6	4,2	0,3	-0,6	-0,5
Finland	9,5	7,4	4,4	4,6	3,9	4,0	...
Irland	10,0	10,6	10,5	10,8	12,2	11,6	...
Island	21,4	17,9	12,6	13,6	13,1	11,7	...
Norge	8,2	8,3	6,6	4,1	2,4	2,2	2,4
Storbritannien	6,0	6,8	4,5	0,6	1,7	1,3	...
Sverige	3,7	5,8	3,7	1,9	0,6	0,2	0,2
VESTEUROPA:							
Belgien	4,6	4,3	2,3	0,0	1,1	...	...
Frankrig	6,5	6,6	6,0	3,5	4,7	4,6	4,7
Holland	13,2	11,9	9,9	4,7	4,7	4,4	3,8
Luxembourg	4,2	3,8	0,8	-1,1	0,1	0,9	0,5
Schweiz	7,9	9,5	6,7	3,6	2,2	2,2	2,5
Vesttyskland	5,8	6,2	1,3	-2,4	-1,5	-1,6	-1,5
Østrig	5,2	4,9	1,8	-0,3	-0,2	0,1	0,4
SYDEUROPA:							
Grækenland	11,6	9,8	8,1	6,9	6,4	5,7	5,3
Italien	8,5	9,0	6,9	4,9	1,6	1,4	1,1
Malta	17,4	8,1	6,9	9,4	7,5	6,9	8,9
Portugal	13,3	12,6	9,7	8,7	6,3	5,6	...
Spanien	13,1	12,5	11,1	10,5	7,4	6,5	6,0

Kilde: se tabel 1.

derimod fra de store fødselsårgange fra tiårene omkring 1900. Den forskellige udvikling i andelen af 0-14 årige og ældre fra 1960 til 1980 har i mange lande stort set ophævet hinanden, således at andelen af 15-64 årige — hvorfra hovedparten af de erhvervsaktive rekrutteres — er forblevet nogenlunde uændret. Den demografiske udvikling i de sidste 20 år har medført et fald i *antallet* af børn og unge samt en stigning i antallet af personer i de erhvervsaktive aldersklasser og i ældregruppen.

I tabel 10 er anført det faktiske indbyggertal i 1960 og 1980 samt det forventede indbyggertal og aldersfordeling i år 2000. For de fleste landes vedkommende er anvendt de prognoser som er udarbejdet i de nationale statistiske kontorer. For de øvrige landes vedkommende er tallene baseret på De forenede Nationers befolkningsprognose (United Nations, 1982a). M.h.t. fertilitetsudviklingen påregner prognoserne en fortsættelse af det nuværende niveau eller en beskeden stigning. Det sidste er begrundet i en antagelse om, at det lave fertilitetsniveau for en del kan skyldes en udsættelse af fødsler, hvis sene-

Tabel 9. Aldersfordelingen i Europa (excl. Østeuropa) i 1960 og 1980.

Land	1960 (pct.)				1980 (pct.)			
	0-14 år	15-64 år	65 år +	Ialt	0-14 år	15-64 år	65 år +	Ialt
NORDEUROPA:								
Danmark	25	64	11	100	21	65	14	100
Finland	30	63	7	100	20	68	12	100
Irland	31	58	11	100	31	58	11	100
Island	35	57	8	100	27	63	10	100
Norge	26	63	11	100	22	63	15	100
Storbritannien	23	65	12	100	21	64	15	100
Sverige	22	66	12	100	19	65	16	100
VESTEUROPA:								
Belgien	23	65	12	100	20	66	14	100
Frankrig	26	62	12	100	22	64	14	100
Holland	30	61	9	100	23	66	11	100
Luxembourg	21	68	11	100	19	68	13	100
Schweiz	24	66	10	100	20	66	14	100
Vesttyskland	21	68	11	100	18	66	16	100
Østrig	22	66	12	100	21	64	15	100
SYDEUROPA:								
Grækenland	26	66	8	100	23	64	13	100
Italien	25	65	10	100	22	65	13	100
Malta	37	56	7	100	23	66	11	100
Portugal	29	63	8	100	26	64	10	100
Spanien	28	64	8	100	26	63	11	100

Kilde: Upubliceret materiale fra Steering Committee on Population (Council of Europe), 1983. *Yearbook of Nordic Statistics*, 1982.

United Nations, 1982. *Demographic Indicators of Countries: Estimates and Projections as Assessed in 1980*. New York.

Danmarks Statistik, 1983. *Befolkningsfremskrivning for Danmark 1983-2025*. Nyt fra Danmarks Statistik, Nr. 96.

re realisation vil give en vis opretning. Medens befolkningstilvæksten fra 1960 til 1980 udgjorde 10-20 pct. i de fleste lande, forventer mere end halvdelen af landene en vækst på mindre end 5 pct. i resten af århundredet. Bortset fra Irland, Island og Spanien påregner ingen lande en tilvækst på over 15 pct. Lande som Danmark, Storbritannien, Luxembourg, Vesttyskland og Italien forventer en reduktion af folketallet, som for Danmarks og Vesttysklands vedkommende udgør knap 4 pct. Den beregnede aldersfordeling i år 2000 viser — som forventet — en nedgang i andelen af børn og unge, som i hovedparten af landene vil komme til at udgøre under 20 pct. Andelen af ældre vil forblive uændret eller øges svagere end nedgangen blandt børn og unge. Det skyldes, at de 65-

Tabel 10. Antal indbyggere i Europa (excl. Østeuropa) i 1960, 1980 og 2000 samt aldersfordelingen i år 2000.

Land	Antal indbyggere (1000)			Tilvækst (pct.)		Aldersfordeling i år 2000 (pct)		
	1960	1980	2000	1960-80	1980-2000	0-14 år	15-64 år	65 år -
NORDEUROPA:								
Danmark	4.581	5.122	4.940	+ 11,8	— 3,6	16	69	15
Finland	4.446	4.788	4.961	+ 7,7	+ 3,6	17	68	15
Irland	2.834	3.308	4.118	+ 16,7	+ 24,5	27	64	9
Island	176	231	274	+ 31,3	+ 18,6	22	67	11
Norge	3.591	4.092	4.325	+ 14,0	+ 5,7	19	66	15
Storbritannien	52.559	55.886	55.208	+ 6,3	— 1,2	18	67	15
Sverige	7.480	8.317	8.329	+ 11,2	+ 0,1	17	66	17
VESTEUROPA:								
Belgien	9.153	9.833	9.974	+ 7,4	+ 1,4	19	66	15
Frankrig	45.465	53.597	58.240	+ 17,9	+ 8,7	22	64	14
Holland	11.417	14.091	15.643	+ 23,4	+ 11,0	19	68	13
Luxembourg	315	365	357	+ 15,9	— 2,2	18	67	15
Schweiz	5.296	6.312	6.579	+ 19,2	+ 4,2	18	66	16
Vesttyskland	55.433	61.335	59.143	+ 10,6	— 3,6	16	69	15
Østrig	7.048	7.505	7.693	+ 6,5	+ 2,5	19	66	15
SYDEUROPA:								
Grækenland	8.389	9.441	10.630	+ 12,5	+ 12,6	22	63	15
Italien	50.624	56.244	56.202	+ 11,1	— 0,1	17	67	16
Malta	329	343	390	+ 4,3	+ 13,7	20	68	12
Portugal	8.889	9.904	10.748	+ 11,4	+ 8,5	21	66	13
Spanien	30.303	37.378	43.362	+ 23,3	+ 16,0	22	64	14

Kilde: Se tabel 9.

årige og derover i stigende grad vil blive rekrutteret fra de små fødselsårsgange fra 1920'erne og 1930'erne. Samtidig vil andelen af 80-årige og derover komme til at udgøre en større andel af ældre. Resultatet vil blive, at andelen af 15-64 årige forøges i en række lande — særligt i Nordeuropa. Trods fertilitetsnedgang vil antallet af personer i denne aldersklasse vokse i resten af århundredet, og aldersklassens gennemsnitsalder vil øges.

Den europæiske befolkningssituation har indtil nu kun givet anledning til afdæmpede politiske reaktioner. I en række lande har man nedsat befolkningskommissioner med den opgave at analysere den fremtidige befolkningssituation og dens økonomiske og sociale konsekvenser, og i nogle lande er der indført øgede familietilskud. Ved en rundspørge fra De forenede Nationer til de europæiske regeringer om hvorvidt man fandt den nuværende befolkningstilvækst tilfredsstillende, var det kun regeringerne i Frank-

rig, Luxembourg og Vesttyskland som tilkendegav, at de fandt den for lav (United Nations, 1982b). Det står til fremtiden at vise om denne indstilling vil stå med magt, hvis fertilitetsniveauet forbliver lavt, således at flere og flere lande kommer til at opleve en befolkningstilbagegang, som vil gøre sig gældende med stigende styrke.

Litteratur:

- Calot, G. og C. Blayo. 1982. Recent Course of Fertility in Western Europe. *Population Studies*: 36. 349-372.
- Council of Europe. 1983. *Proceedings of the European Population Conference 1982*. Strasbourg.
- Danmarks Statistik. 1978. Familiedannelse og opløsning efter 1965. *Befolkningens Bevægelser 1977*. 18-26.
- United Nations. 1982a. *Demographic Indicators of Countries: Estimates and projections as assessed in 1980*. ST/ESA/Ser. A/82. New York.
- United Nations. *World Population Trends and Policies 1981 Monitoring Report, Volume II*. ST/ESA/SER.A/79/Add. 1. New York.
- Westoff, C. F. 1983. Fertility Decline in the West: Causes and Prospects. *Population and Development Review*: 9: 99-104.

rig, Luxembourg og Vesttyskland som tilkendegav, at de fandt den for lav (United Nations, 1982b). Det står til fremtiden at vise om denne indstilling vil stå med magt, hvis fertilitetsniveauet forbliver lavt, således at flere og flere lande kommer til at opleve en befolkningstilbagegang, som vil gøre sig gældende med stigende styrke.

Litteratur:

- Calot, G. og C. Blayo. 1982. Recent Course of Fertility in Western Europe. *Population Studies*: 36. 349-372.
- Council of Europe. 1983. *Proceedings of the European Population Conference 1982*. Strasbourg.
- Danmarks Statistik. 1978. Familiedannelse og opløsning efter 1965. *Befolkningens Bevægelser 1977*. 18-26.
- United Nations. 1982a. *Demographic Indicators of Countries: Estimates and projections as assessed in 1980*. ST/ESA/Ser. A/82. New York.
- United Nations. *World Population Trends and Policies 1981 Monitoring Report, Volume II*. ST/ESA/SER.A/79/Add. 1. New York.
- Westoff, C. F. 1983. Fertility Decline in the West: Causes and Prospects. *Population and Development Review*: 9: 99-104.